

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

DOI: 10.22067/social.2022.59038.0

مقاله پژوهشی

فرا تحلیل مطالعات رابطه سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی در ایران در سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۹۸

محسن نیازی (استاد گروه علوم اجتماعی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران)

niazim@kashanu.ac.ir

شیوا آقابزرگی زاده (دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران، نویسنده

مسئول)

shiva.bozorgy@gmail.com

امین گودرزی (دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران)

amin.goodarzy70@gmail.com

چکیده

هدف این مطالعه بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی در مطالعات انجام شده در ایران بود. سرمایه اجتماعی، موقعیت و روابط موجود در گروه بندی‌ها و شبکه‌های اجتماعی است و مدارا ناظر بر وضعیتی است که در آن افراد و گروه‌ها، نسبت به وضعیت، رویداد و پدیده‌ای که آن را به شدت ناپسند می‌شمارند و یا نسبت به آن بی‌تفاوت هستند، با خویشتن‌داری و مدارا برخورد عملی کنند. در این پژوهش از نظریه‌های پاتنام و کلمن در بررسی مدارای اجتماعی و از نظریه‌های پیر بورديو در قسمت سرمایه اجتماعی استفاده شد. تحقیق حاضر با روش فراتحلیل پیرامون رابطه سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی در ایران انجام گرفته است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه پژوهش‌های انجام شده در ایران در سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۹۸ با موضوع مشابه تحقیق حاضر بود. نتایج نشان داد از مجموع ۱۱ مطالعه مورد بررسی، رابطه سرمایه اجتماعی بر مدارای اجتماعی با اثرات ثابت و تصادفی در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنادار است. نتایج بیانگر ناهمگونی مطالعات انجام

شده است. از سوی دیگر میانگین اندازه اثر سرمایه اجتماعی (اثرات ترکیبی تصادفی) بر مدارای اجتماعی در مطالعات مورد پژوهش معادل ۰/۲۰۵ است که در سطح کم متمایل به متوسط قرار می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، مدارای اجتماعی، اندازه اثر، فراتحلیل.

۱. مقدمه

همزیستی موضوعی است که همیشه و در طول تاریخ وجود داشته و انسان‌ها همواره در پی آن بوده‌اند که راه‌ها و شیوه‌های زندگی مسالمت‌آمیز را در کنار یکدیگر بیابند. اگر تاریخ را ورق بزنیم متوجه جنگ‌هایی می‌شویم که برای مبارزه با هویت‌های مختلف، رفتارهای متعارض و سیاست‌های متفاوت شکل گرفته است. اما این موضوع (همزیستی) در تاریخ بشر، هیچگاه به گستردگی امروز محل بحث و مناقشه نبوده، و این از آن روست که آدمیان هرگز اهمیت تفاوت را چنین ملموس و گسترده به صورت رویارویی هر روزه با دیگربودگی^۱ تجربه نکرده بودند (والزر^۲، ۱۳۸۳، ص. ۱۲).

زندگی انسان‌ها در گذشته‌های دور به گونه‌ای بود که در واحدهای انسانی مجزا و جدا از هم می‌زیستند. بر این واحدهای انسانی، نوعی نظام ارزشی حاکم بود و رفتارهای اعضای گروه می‌بایست منطبق با این نظام ارزشی باشد. از آنجایی که ارتباط بین گروه‌ها بسیار کم بود، افراد تفاوت‌های عقیدتی و فرهنگی را احساس نمی‌کردند و تصویری از نظام‌های ارزشی دیگر گروه‌ها نداشتند. اما در جامعه جدید با گسترش وسایل ارتباطی، امکان ارتباطات محلی، ملی و بین‌المللی فراهم گردیده و مردمان سراسر دنیا امکان تعامل و ارتباط وسیع با یکدیگر را پیدا کرده‌اند. در چنین شرایطی انسان‌ها بیشتر با تفاوت روبه‌رو شده و به تمایز فرهنگ خود با دیگران پی می‌برند. آنچه باعث می‌شود انسان‌ها با این تفاوت‌ها کنار بیایند و به سایر فرهنگ‌ها احترام بگذارند، گسترش فرهنگ مداراست. مدارا را می‌توان پذیرش و

1. Otherness

2. Walzer

کنار آمدن افراد و گروه‌هایی که از نظر نظام ارزشی و عقیدتی با یکدیگر متفاوت می‌باشند، تعریف کرد (کبایشی^۱، ۲۰۱۰، ص. ۳۲۱).

به باور پیترسون کینگ^۲، مدارا ناظر بر وضعیتی است که در آن افراد و گروه‌ها، نسبت به وضعیت، رویداد و پدیده‌ای که آن را به شدت ناپسندیده می‌شمارند و یا نسبت به آن بی‌تفاوت هستند، با خویش‌داری و مدارا برخورد عملی کنند (کینگ، ۱۹۹۷، ص. ۶). تساهل، نوعی توانایی و تعهد به شناخت، احترام، مشارکت، گفتگو و توافق با کسانی است که متفاوت هستند و این به عنوان نیرویی سیاسی-اجتماعی شناخته می‌شود (دلیسل^۳، ۲۰۰۴). مدارا و تساهل با مؤلفه‌هایی چون وجود تنوع، اختلاف، ناخشنودی و نارضایتی، وجود آگاهی و قصد، احترام، توافق، وجود قدرت و توانایی مداخله و در نهایت، کنترل خویش‌داری و مهار خویش‌داری در مداخله و مقاومت ملازم و همراه است (ادیبی سده، رستگار، بهشتی، ۱۳۹۱، ص. ۳۵۶).

آنچه مدارا را متمایز می‌سازد، قدرت برقراری و حفظ همزیستی صلح‌آمیز و غلبه بر تفاوت‌ها و تعصبات و دشمنی بین مردم است که برابری، احترام و پذیرش، همزیستی عقاید، ارزش‌ها و تفکرات را امکان‌پذیر می‌سازد (ویتنبرگ و برتراس^۴، ۲۰۱۳، ص. ۲۹۰؛ داسش^۵، ۲۰۰۲). به طور کلی مفهوم مدارا، دارای محتوای کثرت‌گرا است؛ زیرا زندگی و حیات بشری، جمعی و محل کثرت ارزش‌ها و غایت‌ها و تقابل و رویارویی میان آن‌هاست. بنابراین اگر مدارا صورت می‌گیرد به این دلیل است که من و دیگری به عقاید و نظرات یکدیگر توجه داریم و اگر امر توجه نباشد، احترام هم وجود نخواهد داشت و آن‌جا که احترام متقابل نباشد، مدارا هم نمی‌تواند به عنوان یک اصل شکل بگیرد، بنابراین مدارا برای هر گونه کنش و عمل اجتماعی، الزامی است و اگر به صورت درست و دقیق تمرین نشود، نابود

1. Kobayashi
2. King
3. Delisle
4. Witenberg & Butrus
5. Dusche

می‌شود (جهانبگلو، ۱۳۸۱، ص. ۵۲). ماهیت مدارا این است که مردم حق دارند بر اساس باورهایشان رفتار کنند، حتی اگر باورها و رفتارهای منبعث از آن، مورد قبول ما نباشد. لازمه مداراجو بودن پذیرش تفاوت‌های افراد در نگرش، گفتار، رفتار و ارزش‌ها است.

آمارهای موجود نیز نشان‌دهنده افزایش خشونت در سطح جامعه و بین افراد است؛ به گونه‌ای که در فاصله سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵، قتل عمد ۵/۳ درصد و ضرب و جرح ۲/۲ درصد افزایش داشته است. پرونده‌های مختومه مربوط به خشونت نیز با رشدی ۴۰ درصدی از ۵۴۴ مورد در سال ۱۳۷۶، به ۷۵۵ مورد در سال ۱۳۹۵ رسیده است. این افزایش خشونت خود نشان‌دهنده تبعات اولیه و آشکار فقدان و یا کاهش مدارا در بین شهروندان است (بیاتی، جهانبخش، بهیان، ۱۳۹۶، صص. ۱۹-۲۰). پایین آوردن میزان خشونت و بالا بردن میل به برقراری ارتباط انسانی با دیگران در جامعه در گرو نهادینه شدن مدارای اجتماعی و راه‌های ارتقای آن در جامعه است.

فهم عوامل مؤثر بر مدارا بسیار اهمیت دارد؛ زیرا شناسایی این عوامل و تمرکز بر آن‌ها و افزایش‌شان در جامعه سبب تأثیرگذاری و در نهایت افزایش مدارا در جامعه می‌شود. سرمایه اجتماعی از عوامل مهم در ارتقای مدارا نسبت به دیگران است (شارع‌پور، آزاد ارمکی، عسگری، ۱۳۸۸، ص. ۶۶). «منابع سرمایه اجتماعی (اعتماد، هنجار و شبکه‌ها) به طور معمول خود تقویت‌کننده و خودافزاینده هستند. چرخه باز تولید‌کننده فضایل، به تعادل اجتماعی همراه با سطح بالایی از همکاری، اعتماد، معامله متقابل، مشارکت مدنی و رفاه جمعی منجر می‌شود. این ویژگی‌ها معرف جامعه مدنی هستند» (پاتنام، ۱۳۹۲، ص. ۳۰۶) این منابع سرمایه برقراری ارتباط و تعامل گروه‌های مختلف با یکدیگر و متعاقب آن تساهل را افزایش می‌دهد منابع برای کسب اطلاعات و در اختیار داشتن انواع سرمایه و آگاهی داشتن نسبت به آنان و تقویت روابط میان فردی و هنجاری- اجتماعی و تسریع گردش اطلاعات تساهل را به احتمال زیاد افزایش خواهد داد. «سرمایه اجتماعی یک سیستم محوری

است که از بروز خشونت و کشمکش جلوگیری می‌کند و تساهل را افزایش می‌دهد» (فاین، ۱۳۸۵، ص. ۲۸۵).

بنابراین با توجه به اینکه مدارای اجتماعی در ادبیات نظری متأثر از سرمایه اجتماعی دانسته شده و تحقیقات متعددی در این زمینه انجام گرفته است، سوال اساسی پژوهش حاضر این است که بین سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی چه رابطه‌ای وجود دارد؟ برای یافتن پاسخ، با روش فراتحلیل به مطالعه و بررسی پژوهش‌های انجام شده در مورد موضوع مذکور پرداخته شده است. در سال‌های اخیر، در زمینه سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی مطالعات متعددی صورت گرفته است و این مطالعات، در حوزه‌های مختلف و از جوانب مستقیم و غیر مستقیم به بررسی ارتباط بین دو مفهوم مذکور پرداخته‌اند. گستردگی و پراکندگی مطالعات در این حوزه و رواج رویکردهای متعدد، لزوم انجام فراتحلیلی منسجم برای نیل به تصویری جامع‌تر از وضع موجود موضوع و نیل به نقایص و کاستی‌های حوزه پژوهش و ارائه تصویر و چشم‌اندازی یکپارچه از یافته‌های علمی در این حوزه را ایجاب کرده است. در این مقاله سعی شده است تا مطالعات صورت گرفته در دهه ۱۳۸۰ تا سال ۱۳۹۸، گردآوری و نتایج آن مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. با توجه به موارد فوق، هدف اساسی این مقاله انجام فراتحلیل پژوهش‌های ارتباط میان سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی در ایران در سال‌های اخیر است و می‌توان گفت مقاله‌ای پژوهشی محسوب می‌شود هر چند که به مطالعات دیگر رجوع کرده و آن‌ها را مرور می‌کند، اما به یافته‌های حاصل از آن‌ها پرداخته و به پژوهش و تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از دیگر مطالعات می‌پردازد.

۲. مبانی نظری تحقیق

سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر مستقل در پژوهش مطرح شده است. مفهومی که توجه جدی به آن به دهه ۱۹۶۰ میلادی و جنبش‌های اجتماعی مانند فمینیسم و برابری

خواهی سیاهان بازمی‌گردد. از قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم رابطه اجتماعی و ویژگی‌های آن یکی از موضوعات مرکزی جامعه‌شناسی بوده است (دورکیم، ۱۳۸۱)، اما توجه به رابطه اجتماعی به عنوان مسئله‌ای برای سیاست‌گذاران اجتماعی و برنامه‌ریزان بسیار جدی‌تر است (فیلد، ۲۰۰۳، به نقل از ماجدی و لهسایی‌زاده، ۱۳۸۵). این اهمیت یافتن روابط اجتماعی وجه دیگری نیز داشته است که رابطه آن با اقتصاد است.

پیربورديو، به عنوان یک جامعه‌شناس انتقادی که زمینه‌های مارکسیستی روشنی در افکارش وجود داشت، در جستجوی منابع طبقه مسلط برای باز تولید فرادستی خود، چهار نوع سرمایه را نام برد: سرمایه مادی، سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و سرمایه نمادی. تمام این اشکال سرمایه در خدمت صاحبان آنان هستند تا نابرابری را تجدید کنند. تعریف بورديو از سرمایه اجتماعی، مشتمل است بر «مجموعه منابع واقعی یا مجازی که از طریق داشتن شبکه‌های پایا و کم و بیش نهادینه‌شده روابط دو طرفه آشنایی و شناخت، برای یک فرد یا گروه انباشته می‌شود». جیمز کلمن، جامعه‌شناس آمریکایی، تقریباً هم‌زمان با بورديو اما در زمینه‌ای متفاوت وارد حوزه سرمایه اجتماعی شد. دیدگاه محافظه‌کارانه او موجب شد که از جنبه‌ای کاملاً متفاوت به سرمایه اجتماعی بنگرد. کلمن سرمایه اجتماعی را چنین تعریف می‌کند: «مجموعه منابع که در روابط خانواده و در سازمان اجتماعی یا شناختی یک کودک یا جوان مفید هستند این منابع برای افراد مختلف متفاوت اند و می‌توانند امتیاز مهمی را برای توسعه سرمایه انسانی کودکان و جوانان ایجاد کنند» (کلمن، ۱۹۹۴، ص. ۳۰۰). در دیدگاه کلمن جایی برای باز تولید نابرابری نیست. او سرمایه اجتماعی را دارایی می‌داند که می‌تواند به همه افراد جامعه کمک کند. در این زمینه او اهمیت زیادی برای نهادهای کهن جامعه مانند خانواده و کلیسا قائل است و معتقد است این دو نهاد می‌توانند به خوبی تأمین‌کننده سرمایه اجتماعی برای نسل جدید باشند. رابرت پاتنام، عالم علوم سیاسی آمریکایی، در اواخر دهه ۱۹۹۰ با رویکردی متفاوت وارد حوزه سرمایه اجتماعی شد و البته رونقی صدچندان به آن بخشید. در واقع پاتنام کار خود را با مسئله‌ای شروع کرد که آن را

خطر افول حیات مدنی در ایالات متحده می‌نامید. او معتقد بود که آن ویژگی‌های مثبتی که توکویل در قرن نوزدهم برای جامعه آمریکا نام برده است رو به زوال هستند. ویژگی‌هایی مثل مشارکت جدی مردم در حیات مدنی و وجود پیوندهای اجتماعی فراتر از روابط دوستی و خویشاوندی. پاتنام برای فرمول‌بندی این مسئله از مفهوم سرمایه اجتماعی استفاده کرد. او درباره سرمایه اجتماعی می‌گوید: «این مفهوم به ارتباطات بین افراد، شبکه‌های اجتماعی و هنجارهای متقابل و قابل اعتماد بودن که از آن‌ها ناشی می‌شود، اشاره دارد» (فیلد، ۲۰۰۳، به نقل از ماجدی و لهسایی زاده، ۱۳۸۵).

به نظر پاتنام سرمایه اجتماعی عامل شکل‌گیری ویژگی‌های نگرشی و رفتاری معطوف به اجتماع در افراد است. به طور درونی، انجمن‌ها و شبکه‌های کمتر رسمی، مشارکت مدنی، عادات همکاری، روحیه جمعی و مهارت‌های عملی لازم برای شرکت در زندگی جمعی را به اعضای خود القا می‌کنند. آن‌ها فرصتی برای یادگیری سجایای مدنی از قبیل مدارا هستند (شارع‌پور، آزادارمکی، عسگری، ۱۳۸۸، ص. ۷۱).

سرمایه اجتماعی دارای سه بعد است که هر کدام از آن‌ها می‌توانند بستری برای درگیری افراد در روابط اجتماعی و شکل‌گیری تساهل و مدارای اجتماعی فراهم کنند. یکی از این ابعاد اعتماد است. اعتماد^۱ لازمه شکل‌گیری پیوندها و معاهدات اجتماعی است (اکبری، ۱۳۸۳، ص. ۱۱). اعتماد از عناصر ضروری برای تقویت همکاری و مدارا بوده و حاصل پیش‌بینی پذیری رفتار دیگران است که در یک جامعه کوچک از طریق آشنایی نزدیکان با دیگران به دست می‌آید. در جوامع بزرگتر و پیچیده‌تر یک اعتماد غیرشخصی تر و یا شکل غیرمستقیمی از اعتماد ضرورت می‌یابد که توسعه مدارا را روان‌تر می‌گرداند (شارع‌پور، آزادارمکی، عسگری، ۱۳۸۸، ص. ۷۲). اعتماد اجتماعی برگرفته از عدالت (برابری) بوده و امنیت اجتماعی نیز زاینده آن‌هاست. آنتونی گیدنز^۲، اعتماد و تأثیر آن بر فرآیند توسعه را زیربنا و

---

1. Trust

2. Anthony Giddens

زمینه‌ساز اصلی در جوامع مدرن می‌داند، هر جا که سطح اعتماد اجتماعی بالا باشد، مشارکت و همیاری مردم در عرصه‌های اجتماعی بیشتر و آسیب‌های اجتماعی کمتر است (اکبری، ۱۳۸۳، ص. ۱۱). به عبارتی ابعاد سرمایه اجتماعی مانند اعتماد و مشارکت به یکدیگر مرتبط اند و از سوی دیگر فرد را به سمت مدارای اجتماعی رهنمون می‌کنند.

پانام مؤلفه دیگری از سرمایه اجتماعی مطرح می‌کند و آن شبکه‌ها است. وی شبکه‌های افقی یا «مساوات طلب» را از شبکه‌های عمودی یا «انحصارطلب» جدا می‌کند و شبکه‌های عمودی را فاقد توان برقراری اعتماد و هنجارهای همیاری معرفی می‌کند. به نظر وی شبکه‌های افقی از قبیل آن‌هایی که در انجمن‌های داوطلبانه ایجاد می‌شوند برای تولید همکاری، اعتماد و مدارا مناسب‌تر هستند چرا که به مشارکت‌کنندگان اجازه تعامل در شرایط برابر و مبادله اطلاعات به شیوه‌ای آزاد را می‌دهد و برای افراد فرصت درگیر شدن در چارچوب گسترده‌تری از گروه‌ها را فراهم می‌آورد (شارع‌پور و همکاران، ۱۳۸۸، ص. ۷۲). حمایت اجتماعی مؤلفه دیگر سرمایه اجتماعی است که میزان برخورداری از محبت و توجه و مساعدت اعضاء خانواده و دوستان و سایر افراد است که فرد از آن‌ها برخوردار است (کوبز^۱، ۱۹۷۶، ص. ۳۸).

حمایت اجتماعی می‌تواند حمایت عاطفی، ابزاری یا مالی (اقتصادی) و حمایت دولتی باشد. حمایت عاطفی را می‌توان ایجاد نوعی رابطه صمیمی و بامحبت نظیر دوست داشتن و عشق ورزیدن و احترام گذاشتن به دیگران تعریف کرد که نشانی از مدارا با خود دارد. حمایت اقتصادی یا ابزاری را می‌توان در انجام کارهایی چون پول یا ابزاری یا کمکی به دیگران قرض دادن مشاهده کرد. حمایت دولتی را نیز در ارائه خدمات و تسهیلات از سوی دولت و نهادهای دولتی می‌توان تعریف کرد. حمایت دیگران می‌تواند به فرد احساس امنیت بدهد و وی را از خشم ناشی از ناامنی برهاند؛ بنابراین فرد پذیرای عقاید و اندیشه دیگران باشد.

مدارای اجتماعی که به عنوان متغیر وابسته در پژوهش حاضر بررسی شده برابرنهاد واژه تولریشن است. واژه تولریشن از ریشه لاتین تولرو به معنای تحمل کردن، اجازه دادن و ابقا کردن است (بهشتی و رستگار، ۱۳۹۲، ص. ۱۰). در فرهنگ هریتیچ آمریکا، مدارا به معنای احترام به هویت، عقاید و رفتار دیگران و شناسایی حقوق رسمی افراد و گروه‌ها برای داشتن عقاید مخالف تعریف شده است (قاضی نژاد و اکبرنیا، ۱۳۹۶).

مدارا فضیلتی است که صلح را امکانپذیر می‌کند و به جایگزینی «فرهنگ صلح» به جای «فرهنگ جنگ» کمک می‌کند. وگت مدارا را یک گرایش رفتاری تعریف می‌کند؛ یعنی نگرش را از خلال رفتار فهم می‌کند و مدارا در این معنا در مقابل نگرش قرار می‌گیرد (بیاتی و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۲۱). منظور وگت از مدارای اجتماعی مدارا نسبت به حالتهای مختلف انسان بودن میباشد، چه آنهایی که از هنگام تولد همراه با افراد است مثل رنگ پوست و قومیت و چه آنهایی که در طول زندگی از طریق فرایند اجتماعی شدن کسب میشوند، مانند زبان صحبت کردن (گلابی و رضایی، ۱۳۹۲).

نظریه پردازان و پژوهشگران همچون پاتنام سرمایه اجتماعی را یکی از عواملی می‌دانند که باعث ارتقای مدارا نسبت به دیگران می‌شود به این معنا که وقتی افراد در شبکه‌های اجتماعی مختلف قرار می‌گیرند و تحت تأثیر هنجارهای موجود در این شبکه‌ها با اقوام، مذاهب و اندیشه‌های متفاوت برخورد می‌کنند، نسبت به زمانی که در این گونه شبکه‌ها شرکت ندارند، نگرش مداراجویانه‌تری نسبت به این گونه تفاوت‌ها نشان می‌دهند. سرمایه اجتماعی، سیستمی محوری-امنیتی است که از بروز خشونت و کشمکش جلوگیری می‌کند و مدارا را افزایش می‌دهد. شواهد نشان می‌دهد مردمی که از نظر سرمایه اجتماعی غنی باشند، مدارای اجتماعی بیشتری نیز از خود بروز می‌دهند (افشانی و رام، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۱).

در مجموع سرمایه اجتماعی به عنوان سرمایه‌ای که فرد با آن به روابط اجتماعی ورود پیدا می‌کند با مدارای اجتماعی مرتبط است چرا که هر شکلی از رابطه اجتماعی می‌تواند وجود مدارا و عدم وجود آن را توضیح دهد به عبارتی شکل‌گیری روابط سالم و پویا در

لوی اعتماد و احساس تعلق در گرو مدارای افراد نسبت به یکدیگر و پذیرش و عدم تعصب و پیشداوری و قوم مداری است که بنیان‌های نژادپرستی و جنگ‌های ناشی از آن را از بین می‌برد و به واقع تمایزها و امتیازات شکل گرفته ناشی از نابرابری‌ها کمرنگ شده و جای خود را به شناخت آن به عنوان تفاوت و نه تمایز می‌دهد. نظریه پردازان به طور کلی معتقدند شبکه‌های اجتماعی و اعتماد به عنوان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بسترهای مدارا و تساهل را در جامعه فراهم می‌کنند.

۳. روش تحقیق

تحقیق حاضر با روش فراتحلیل انجام شده است. در فراتحلیل، مورد مطالعه، پژوهش‌ها و یا مطالعات انجام شده قبلی است. فراتحلیل مقید به رویکرد، روش، مسیر و یا فن آماری و ترکیبی خاصی نبوده است. از رویکرد پراگماتیستی یا عملگرایانه بسیار انعطاف‌پذیر استفاده کرده و همیشه در انجام ترکیب‌ها، تفاسیر و قضاوت‌های عینی و کارآمد در عمل است (قاضی طباطبایی و ودادهیر، ۱۳۸۹، ص. ۳۹). در پژوهش فراتحلیل، محقق با ثبت ویژگی‌ها و یافته‌های توده‌ای از تحقیقات در قالب مفاهیم کمی، آن‌ها را آماده استفاده از روش‌های نیرومند آماری می‌کند (دلاور، ۱۳۸۴) و نتایج جدید و منسجم را با استفاده از روش‌های نیرومند آماری استخراج می‌کند. به باور گلاس (۲۰۰۹) فراتحلیل یک روش تحقیقی است که در آن ابتدا اجزاء به عناصر اولیه خود شکسته شده و سپس این عناصر، طوری سازماندهی می‌گردند که عناصر ناهمگون در یک چارچوب قابل قبول قرار گیرند. از دیدگاهی دیگر، فراتحلیل یک روش آماری محسوب می‌شود که به منظور ترکیب نتایج مجموعه‌ای از تحقیقات مستقل از یکدیگر، مورد استفاده قرار می‌گیرد (نیازی، حسینی‌زاده و سخایی، ۱۳۹۵، ص. ۱۸). روش مذکور خود مرکب از چند مرحله است؛ ۱- تعریف موضوع پژوهش: موضوع پژوهش حاضر بررسی ارتباط میان سرمایه اجتماعی (متغیر مستقل) و مدارای اجتماعی (متغیر وابسته) است. ۲- جمع‌آوری نظام‌مند مطالعات انجام شده در زمینه

موضوع مورد نظر: جامعه آماری پژوهش حاضر شامل کلیه پژوهش‌های انجام شده در ایران در سال‌های ۱۳۸۸-۱۳۹۸ با موضوع مشابه تحقیق حاضر است که در یکی از پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۱، مجلات تخصص نورمگز^۲، بانک اطلاعات نشریات کشور^۳، مرکز اسناد و مدارک علمی ایران^۴ و ... نمایه شده باشند. این پژوهش‌ها تا قبل از مرحله غربال، ۲۱ مطالعه را شامل می‌شد. ۳- غربال مطالعات و گزینش مطالعات مناسب: برای غربال‌گری و نمونه‌گیری از جامعه یاد شده، ۱۱ سند پژوهشی که حائز شرایط و ملاک‌های اولیه همچون داشتن ضریب همبستگی، سطح معناداری و مشخص بودن حجم نمونه بوده‌اند، گزینش و برای ترکیب کمی نتایج و به دست آوردن نتیجه احصاء شدند. ۴- گردآوری اطلاعات لازم از هر یک از مطالعات: فهرست اطلاعاتی که از مطالعات مذکور استخراج شده است شامل موارد زیر است: اطلاعات عمومی (نام نویسنده‌ها، سال انتشار و جامعه آماری)، اطلاعات مربوط به متغیرهای پژوهش (ضریب همبستگی و سطح معناداری) و حجم نمونه و شیوه نمونه‌گیری. در این مرحله علاوه بر گردآوری داده‌ها، هر یک از مطالعات کدبندی شده و برای مرحله بعدی در نرم‌افزار CMA وارد شد. ۵- محاسبه اندازه اثر^۵: روش اصلی فراتحلیل مبتنی بر ترکیب نتایج است که معمولاً پس از تبدیل آماره‌ها به شاخص (r) و برآورد اندازه اثر مورد استفاده قرار می‌گیرد. اندازه اثر به زبان ریاضی تفاضل میانگین گروه کنترل و آزمایش، تقسیم بر انحراف معیار گروه کنترل است (کولیک^۶، ۲۰۰۳). شایان ذکر است که در این پژوهش، آماره‌های پژوهشی با استفاده از رویکرد هانتر و اشمیت^۷ به شاخص r تبدیل شد. برای تحلیل استنباطی داده‌ها نیز ابتدا به بررسی مفروضات فراتحلیل

1. SID
2. Noormags
3. Magiran
4. Irandoc
5. Effect Size
6. Kulik
7. Hunter & Schmidt

پرداخته شده است، به نحوی که به کمک نمودار کیفی^۱ و روش رگرسیونی خطی اگر^۲، همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار^۳ و N ایمن از خطا به بررسی خطای انتشار و با آزمون Q به بررسی ناهمگونی مطالعات پرداخته شد، سپس با توجه به ناهمگونی بین مطالعات مورد بررسی مدل اثرات تصادفی برای ترکیب نتایج و رسیدن به اندازه اثر به کار گرفته شد. به عبارتی معنادار بودن شاخص Q نشان دهنده وجود ناهمگنی در اندازه اثر پژوهش‌های اولیه است. با توجه به این که اندازه اثر، یک شاخص اساسی در مطالعات فراتحلیل است. باید پس از محاسبه، آن‌ها را برای خوانندگان گزارش فراتحلیل تفسیر نماییم. یکی از مواردی که پژوهشگران می‌توانند برای تفسیر اندازه اثر استفاده کنند، جدول راهنمای کوهن است که جدول مربوطه در قسمت مربوط به اندازه اثر آورده شده است. پژوهشگران فراتحلیل باید سعی کنند تا میزان اندازه‌های اثر را برای مخاطبان تفسیر کنند. این کار به خوانندگان پژوهش کمک می‌کند تا نتایج حاصله را بهتر درک کنند. پژوهشگران برای تفسیر اندازه‌های اثر از جدول خطوط راهنمای کوهن (۱۹۹۷) استفاده می‌کنند. بر مبنای معیار کوهن برآورد نقطه‌ای بین ۰/۱ تا ۰/۲ اثر در حد کم، ۰/۳ تا ۰/۵ اثر در حد متوسط و ۰/۵ تا ۰/۸ اثر در حد زیاد را نشان می‌دهد.

در جدول ۱ خلاصه اطلاعات مربوط به مطالعات مختلف پیرامون رابطه بین سرمایه اجتماعی با مدارای اجتماعی نمایش داده شده است.

1. Fannel plot
2. Egger,s Linear Regression Method
3. Begg & Mazumdar Rank Correlation

جدول ۱- خلاصه اطلاعات جمع آوری شده پیرامون ارتباط میان سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی

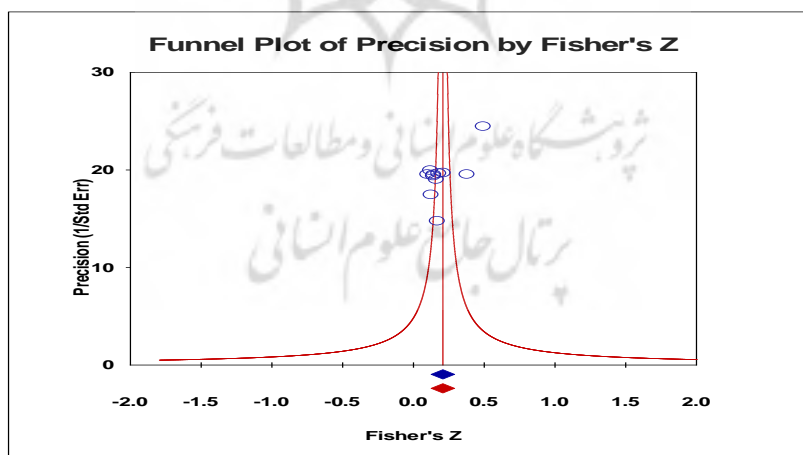
ردیف	محققان	سال انجام تحقیق	حجم نمونه	جامعه آماری	ضریب همبستگی	نمونه گیری
۱	بیاتی، جهانبخش و بهیان	۱۳۹۶	۳۸۴	شهروندان ۱۸ تا ۷۰ ساله شهر تهران	۰,۱۰۵	طبقه‌ای چند مرحله‌ای
۲	جلالیان بخشنده، قاسمی و ایمان	۱۳۹۶	۶۰۰	جوانان ۱۸-۲۹ سال شهر اصفهان	۰,۴۶	تصادفی طبقه‌ای
۳	سفیری، کمالی و مزیدی	۱۳۹۵	۳۷۸	نوجوانان دوره متوسطه اول شهر تهران	۰,۱۴۴	خوشه‌ای چند مرحله‌ای
۴	نصراللهی و قادرزاده	۱۳۹۵	۳۸۳	شهروندان ۱۸-۵۰ سال شهر میاندوآب	۰,۱۴۷	خوشه‌ای چند مرحله‌ای
۵	جهانگیری، سردارنیا و علیزاده	۱۳۹۵	۳۹۰	دانشجویان دانشگاه شیراز	۰,۲۱۱	احتمالی طبقه‌بندی شده متناسب با حجم
۶	فیروزجانیان، شارع‌پور و فرزام	۱۳۹۴	۴۰۰	جوانان ۱۸-۳۵ سال شهر ساری	۰,۱۲۴	خوشه‌ای
۷	رام هفشجانی، افشانی و عسگری ندوشن	۱۳۹۴	۳۸۴	جوانان ۱۵-۲۹ سال شهر یزد	۰,۳۶۵	خوشه‌ای چند مرحله‌ای
۸	گللابی و رضایی	۱۳۹۲	۳۰۷	دانشجویان دانشگاه پیام‌نور مشکین شهر در استان آذربایجان شرقی	۰,۱۲۸	تصادفی طبقه‌ای متناسب با حجم
۹	موسوی، سفیری و شریفی	۱۳۹۲	۳۴۶	شهروندان ۱۸ تا ۷۰ سال ساکن شهر تهران	۰,۱۶۴	خوشه‌ای چند مرحله‌ای
۱۰	مقتدایی، باقری و نبوی	۱۳۸۹	۳۸۸	شهروندان ۱۸-۷۰ سال شهر اهواز	۰,۱۸۱	طبقه‌ای انتخاب شده
۱۱	شارع‌پور، آزاد ارمکی و عسکری	۱۳۸۸	۲۲۰	دانشجویان دانشکده‌های علوم اجتماعی دانشگاه تهران و علامه طباطبایی	۰,۱۷۱	طبقه‌ای

بررسی مفروضه سوگیری انتشار

بخش دیگر فرایند فراتحلیل بررسی سوگیری انتشار است که ناشی از انتشار پژوهش‌های چاپ شده و عدم انتشار پژوهش‌های صورت گرفته و انواع خطاهاست. به بیانی دیگر یکی از مشکلاتی که موجب مخدوش شدن اعتبار نتایج فراتحلیل می‌شود عدم دسترسی محقق به تمام مطالعاتی است که در فاصله زمانی خاص در موضوع مورد بررسی انجام شده‌اند. به منظور بررسی این مفروضه از نمودار کیفی و روش رگرسیون *اگر* استفاده شده است که نتایج بررسی این مفروضه به کمک روش‌های مختلف در قسمت زیر ارائه گردیده است.

نمودار کیفی

معمول‌ترین و ساده‌ترین روش شناسایی سوگیری انتشار، استفاده از یک نمودار پراکندگی دو بعدی به نام نمودار فائل یا کیفی است که در آن اثر مداخله برآورد شده از هر مطالعه در مقابل اندازه نمونه آن مطالعه رسم می‌شود. اگر سوگیری انتشار وجود نداشته باشد انتظار این است که نمودار متقارن باشد و مقدار پراکندگی حول اندازه اثر مداخله با افزایش اندازه نمونه کاهش یابد.

شکل ۱- نمودار کیفی به منظور بررسی سوگیری انتشار

از لحاظ تفسیری در نمودارهای فائل یا کیفی شکل، مطالعاتی که خطای استاندارد پایین دارند و در بالای قیف جمع می‌شوند دارای سوگیری انتشار نیستند. اما هرچه مطالعات به سمت پایین قیف کشیده می‌شوند، خطای استاندارد آن‌ها بالا می‌رود و دارای سوگیری انتشار هستند. نتایج حاصل از نمودار کیفی وارونه تداعی کننده عدم تقارن مطالعات انجام شده است که نشان از سوگیری انتشار دارد، اما از آنجا که قضاوت صریحی در این مورد نمی‌توان انجام داد می‌بایست برای این منظور از آزمون‌های آماری مربوطه (روش رگرسیونی خطی اگر) استفاده شود در این روش فرض صفر (H_0) بیانگر متقارن بودن نمودار و عدم سوگیری انتشار است و فرض خلاف (H_1) بیانگر عدم تقارن نمودار کیفی و سوگیری انتشار است.

۴. یافته‌های تحقیق

۴.۱. یافته‌های توصیفی

جدول ۲- خلاصه اطلاعات مربوط به فرا تحلیل بر روی پژوهش‌های نمونه

ردیف	محقق و سال	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	Z-Value	P-Value
۱	بیاتی، جهانبخش و بهیان (۱۳۹۶)	۰/۱۰۵	۰/۰۰۵	۰/۲۰۳	۲/۰۵۷	۰/۰۴۰
۲	جلائیان بخشنده، قاسمی و ایمان (۱۳۹۶)	۰/۴۶۰	۰/۳۹۴	۰/۵۲۱	۱۲/۱۵۱	۰/۰۰۰
۳	سفیری، کمالی و مزیدی (۱۳۹۵)	۰/۱۴۴	۰/۰۴۴	۰/۲۴۱	۲/۸۰۸	۰/۰۰۵
۴	نصراللهی و قادرزاده (۱۳۹۵)	۰/۱۴۷	۰/۰۴۷	۰/۲۴۴	۲/۸۸۶	۰/۰۰۴
۵	جهانگیری، سردارنیا و علیزاده (۱۳۹۵)	۰/۲۱۱	۰/۱۱۴	۰/۳۰۴	۴/۲۱۴	۰/۰۰۰
۶	فیروزجائیان، شارع‌پور و فرزام (۱۳۹۴)	۰/۱۲۴	۰/۰۲۶	۰/۲۱۹	۲/۴۸۳	۰/۰۱۳
۷	رام هفشجانی، افشانی و عسگری ندوشن (۱۳۹۴)	۰/۳۶۵	۰/۲۷۵	۰/۴۴۹	۷/۴۶۹	۰/۰۰۰
۸	گلایی و رضایی (۱۳۹۲)	۰/۱۲۸	۰/۰۱۶	۰/۲۳۷	۲/۲۴۴	۰/۰۲۵
۹	موسوی، سفیری و شریفی (۱۳۹۲)	۰/۱۶۴	۰/۰۶۲	۰/۲۶۲	۳/۱۴۴	۰/۰۰۲

ردیف	محقق و سال	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	Z-Value	P-Value
۱۰	مقتدایی، باقری و نبوی (۱۳۸۹)	۰,۱۸۱	۰,۰۸۳	۰,۲۷۶	۳,۵۹۱	۰,۰۰۰
۱۱	شارع‌پور، آزاد ارمکی و عسکری (۱۳۸۸)	۰,۱۷۱	۰,۰۴۰	۰,۲۹۷	۲,۵۴۴	۰,۰۱۱
۱۲	اثرات ترکیبی ثابت	۰,۲۲۰	۰,۱۹۱	۰,۲۴۹	۱۴,۴۵۲	۰,۰۰۰
	اثرات ترکیبی تصادفی	۰,۲۰۵	۰,۱۲۵	۰,۲۸۳	۴,۹۳۴	۰,۰۰۰

در جدول شماره ۲ ضمن برآورد اندازه اثر تفکیکی پژوهش‌های برگزیده مبتنی بر یک مقیاس مشترک، اثرات ترکیبی ثابت و تصادفی کلی نیز مشخص گردید. جدول فوق نشان‌دهنده اندازه اثر در خصوص رابطه بین سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی با فاصله معناداری ۹۵ درصد در هر کدام از پژوهش‌های انتخاب شده است. اندازه اثر نشان‌دهنده میزان یا درجه حضور پدیده‌ها در جامعه و برابر با نسبت سطح معناداری به شاخصی از حجم نمونه است. در تمامی ۱۱ مطالعه مورد بررسی، ارتباط میان سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی با اطمینان ۹۹٪ معنادار بوده و بزرگ‌ترین مقدار اندازه اثر مربوط به مطالعه (جلالیان بخشنده، قاسمی و ایمان) و کوچکترین مقدار اندازه اثر مربوط به مطالعه (همکاران، ۱۳۹۶) است. همچنین، هر دو اثرات ثابت و اثرات تصادفی در سطح ۱٪ معنادار است.

۲.۴. یافته‌های استنباطی

در این قسمت ابتدا به بررسی مهم‌ترین پیش‌فرض‌های فراتحلیل (همگن بودن مطالعات انجام شده و بررسی خطای انتشار در میان مطالعات) پرداخته خواهد شد.

۴. ۲. ۱. بررسی مفروضه همگنی مطالعات انجام شده

یکی از مفروضات اصلی فراتحلیل، آزمون همگنی مطالعات است که به منظور بررسی این مفروضه از آزمون Q استفاده می شود. نتایج حاصل از بررسی این آزمون در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳- نتایج حاصل از آزمون Q

شاخص آماری	مقدار آزمون (Q)	درجه آزادی (Df)	سطح معناداری (P-Value)	I-Squared
نتایج	۷۳,۲۴۵	۱۰	۰,۰۰۰	۸۶,۳۴۷

برای تعیین مدل نهایی و اطمینان از وجود متغیرهای تعدیل کننده آزمون‌های ناهمگنی صورت پذیرفته که نتایج آن در جدول ۳ مشاهده می شود. در این آزمون، در صورت وجود ناهمگنی معنادار، مدل اثرات تصادفی انتخاب می شود و در بررسی‌ها فرض می شود که ماهیت روابط بین متغیر مستقل و وابسته تحت تأثیر متغیر تعدیل کننده است. همان‌طور که در جدول فوق مشاهده می شود، بر اساس نتایج حاصل از آزمون ($Q = 73,245$ ، $P < 0.05$) باید گفت با اطمینان ۹۹٪ فرض صفر مبنی بر همگن بودن مطالعات انجام شده رد گردیده و فرض ناهمگونی میان پژوهش‌ها تأیید می شود. به علاوه شاخص مجذور I موید این مطلب است که حدوداً ۸۶ درصد از تغییرات کل مطالعات به ناهمگنی آن‌ها مربوط است؛ بنابراین، تلفیق آن‌ها با مدل اثرات ثابت موجه نیست و باید از مدل آثار تصادفی به منظور ترکیب نتایج استفاده کرد. در واقع این آزمون به ما می گوید که رابطه بین سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی، به شدت به لحاظ ویژگی‌ها و مشخصات مطالعات متفاوت است و در این وضعیت باید از متغیرهای تعدیل گر برای مشخص کردن واریانس و محل این تفاوت‌ها استفاده شود.

۴.۲.۲. نتایج همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار

آزمون همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار، همبستگی رتبه‌ای (تاوکندال) بین اندازه اثر استاندارد و واریانس این اثرات را مشخص می‌کند. تفسیر این ضریب به این صورت است که در آن مقدار صفر، دال بر نبود رابطه بین اندازه اثر و دقت است و انحراف از صفر از وجود رابطه حکایت می‌کند. اگر عدم تقارن ناشی از سوگیری انتشار باشد، انتظار این است که در ارتباط با اندازه اثر بزرگتر، خطای استاندارد بیشتر مشاهده شود. نتایج حاصل از بررسی روش همبستگی بگ و مزومدار، به منظور بررسی سوگیری انتشار به شرح جدول ذیل است.

جدول ۴- نتایج حاصل از بررسی روش همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار

شاخص آماری	مقدار ضریب کندال (tau)	Z-Value	سطح معنی‌داری (P-Value)
نتایج	-۰,۱۸۱	۰,۷۷۸	۰,۲۱۸

طبق اطلاعات جدول ۴، مقدار تائوکندال بی برابر با $-۰,۱۸۱$ شده است که با توجه به مقدار معناداری ($P=0.218$) می‌توان اذعان داشت که اگرچه بین اندازه اثر و دقت، رابطه وجود دارد، اما این رابطه معنادار نیست و فرض صفر مبنی بر متقارن بودن نمودار کیفی و عدم سوگیری انتشار تأیید می‌شود.

۴.۲.۳. نتایج روش رگرسیون خطی اگر

در نبود سوگیری انتشار انتظار می‌رود در تحقیقات کوچک، اثر استاندارد کوچک و در تحقیقات بزرگ، اثر استاندارد بزرگ مشاهده شود. این حالت خط رگرسیونی را ایجاد می‌کند که برشی از خط رگرسیون اصلی است. اگر برش خط رگرسیونی با سطح مورد انتظار تفاوت داشته باشد علت آن ممکن است سوگیری انتشار باشد. نتایج حاصل از بررسی روش رگرسیون خطی اگر، به منظور سوگیری انتشار به شرح جدول ۵ است.

جدول ۵- نتایج حاصل از بررسی روش رگرسیون خطی اگر

شاخص آماری	برش (B)	خطای استاندارد (SE)	t-value	مقدار معناداری (p-value)	
				یک دامنه	دو دامنه
نتایج	-۱۴,۹۹	۵,۸۹۹	۲,۵۴۰	۰,۰۱۵	۰,۰۳۱

بر اساس نتایج روش رگرسیون اگر، برش برابر با (-۱۴,۹۹) است. همچنین فاصله اطمینان ۹۵ درصد و مقدار t برابر با ۲,۵۴۰ است. از آنجا که مقدار p یک دامنه ۰,۰۱۵ و دو دامنه ۰,۰۳۱ است؛ بنابراین بیانگر این مطلب است که فرض صفر مبنی بر متقارن بودن نمودار کیفی و عدم سوگیری انتشار تأیید می شود.

۴.۲.۴. N ایمن از خطا

آزمون N ایمن از خطای روزنتال، تعداد مطالعات گمشده (با میانگین اثر برابر با صفر) یعنی تعداد مطالعات مؤید فرضیه صفر را که باید به تحلیل اضافه شوند و از لحاظ آماری یک اثر کلی غیر معنادار به دست داده و نتیجه را تغییر می دهد، پیشنهاد می کند. نتایج حاصل از این روش به شرح جدول ۶ است.

جدول ۶- محاسبات N ایمن از خطا

شاخص	مقدار
مقدار Z برای مطالعات مشاهده شده	۱۳,۷۴۶
مقدار P برای مطالعات مشاهده شده	۰,۰۰۰
آلفا	۰,۰۵۰
باقیمانده	۲
Z برای آلفا	۱,۹۵۹
تعداد مطالعات مشاهده شده	۱۱
تعداد مطالعات گمشده ای که مقدار P را به آلفا می رساند	۵۳۱

آماره‌های حاصل از محاسبه ضریب N ایمن از خطا بیانگر این مطلب می‌باشند که باید تعداد ۵۳۱ مطالعه دیگر صورت گرفته و بررسی شوند تا مقدار P دوسویه ترکیب شده از ۰/۰۵ تجاوز نکند، به این معنی که باید ۵۳۱ مطالعه دیگر انجام شود تا در نتایج نهایی محاسبات و تحلیل‌ها خطایی رخ دهد و این نتیجه حاکی از دقت و صحت بالای اطلاعات و نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش است. ۵۳۱ مورد مطالعه فاصله از خطا، مقدار مناسب و درخور توجهی است.

۴.۲.۵. ضریب اندازه اثر

با توجه به اینکه پس از بررسی مفروضات فراتحلیل این نتیجه حاصل شده که باید از مدل اثر تصادفی به منظور ترکیب نتایج برای گزارش اندازه اثر استفاده شود، بنابراین در جدول ۷ گزارش اندازه اثر مطالعات انجام شده در مدل تصادفی ارائه شده است.

جدول ۷- اندازه اثر مطالعات رابطه بین سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی

P-Value	Z-Value	حد بالا	حد پایین	اندازه اثر (r)	تعداد مطالعات	رابطه بین سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی
۰/۰۰۰	۴/۹۳۴	۰/۲۸۳	۰/۱۲۵	۰/۲۰۵	۱۱	اجتماعی

محاسبات آماری بیانگر این مطلب هستند که میانگین اندازه اثر سرمایه اجتماعی (اثرات ترکیبی تصادفی) بر مدارای اجتماعی در نمونه مورد پژوهش معادل ۰,۲۰۵ است. از آنجایی که اندازه برآورد شده در محدوده اطمینان است؛ بنابراین باید اذعان داشت که تأثیر سرمایه اجتماعی بر مدارای اجتماعی تأیید می‌شود. شایان ذکر است برآورد نقطه‌ای به‌دست‌آمده (۰,۲۰۵) بر مبنای معیار کوهن جدول ۸ حاکی از اثر در حد متوسط است؛ بنابراین سرمایه اجتماعی در سطح کم متمایل به متوسط می‌تواند بر مدارای اجتماعی مؤثر باشد.

جدول ۸- مدل کوهن، نظام تفسیر اندازه اثر ناشی از فرا تحلیل

D	R	اندازه اثر
۰/۲	۰/۱	کم
۰/۵	۰/۳	متوسط
۰/۸	۰/۵	زیاد

۵. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر که با هدف فرا تحلیل تحقیقات انجام گرفته در زمینه سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی در راستای تجمیع پژوهش‌های پیشین با این موضوع انجام گرفته است، در مجموع تعداد یازده پژوهش که از نظر محتوایی قابلیت ارجاع و استنتاج داده‌های مورد نظر را دارا بودند انتخاب گردید، نتایج به دست آمده از پژوهش حاضر حاکی از این است که، میانگین اندازه اثر سرمایه اجتماعی (اثرات ترکیبی تصادفی) بر مدارای اجتماعی در نمونه مورد پژوهش معادل ۰/۲۰۵ است، از آنجا که اندازه برآورد شده در محدوده اطمینان است، بنا براین باید اذعان داشت که تأثیر سرمایه اجتماعی بر مدارای اجتماعی تأیید می‌شود، بنابراین نظام تفسیر اندازه اثر ناشی از فرا تحلیل معروف به مدل کوهن، اندازه اثر به دست آمده از پژوهش حاضر در سطح کم متمایل به متوسط است. همچنین در بررسی مفروضات همگنی مطالعات انجام گرفته نشان داد که مطالعات انجام شده ناهمگن می‌باشند، بنابراین باید از مدل آثار تصادفی به منظور ترکیب نتایج استفاده کرد. نتایج به دست آمده از آزمون همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار و نتایج روش رگرسیون اگر بیانگر عدم سوگیری انتشار است.

در مجموع فرا تحلیل علاوه بر مزایایی که در ترکیب نتایج دارد معایبی را نیز دربردارد. از جمله این معایب این است که به بررسی بدون نقص مطالعات آسیب وارد می‌کند که عبارت است از: آزمون‌های چندگانه یک فرضیه از یک مطالعه واحد، عدم اطمینان نسبت به یک

ضریب توافق یا ضریب اعتبار میان داوران در کدگذاری ویژگی‌های مطالعه، سیستم کدگذاری پیچیده و دشوار در مقابل اطلاعات ناقص و کند بودن پیشرفت‌های آماری نسبت به روند کمی فراتحلیل (گلاس^۱، ۱۹۸۱). از سوی دیگر جامعه آماری برخی از مطالعات شامل جوانان در سنین خاصی است که به نظر می‌رسد برای جوانی پژوهشگران در مطالعه خود دوره مشخصی را تعریف کرده‌اند و نه براساس آنچه در جامعه شناخته شده است. ناهمگنی مطالعات بین پژوهش‌ها به ما می‌گوید که مطالعات نتایج و مشخصاتشان متفاوت است. یکی از دلایل این امر را می‌توان در چگونگی سنجش اعتبار مفاهیم در مطالعات دانست چرا که بی‌توجهی به این امر یکی از معضلات پژوهش‌های سال‌های اخیر است. از طرفی جوامع آماری متفاوت و حجم نمونه اندک می‌تواند کاستی‌های دیگر مطالعات باشد. این عوامل علاوه بر مواردی مطرح می‌شوند که ناشی از عدم دسترسی به همه پژوهش‌هاست.

از طرف دیگر تحلیل و بررسی رابطه دو متغیر نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی با مؤلفه جوهری درونی به نام اعتماد و مؤلفه‌های بیرونی یعنی شبکه‌های اجتماعی و همکاری و تعهد اجتماعی نیز از مهم‌ترین بسترهای مهم برای مدارای اجتماعی هستند. بر اساس نظریات مطرح شده در این رابطه، باور بر آن است که سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌های یاد شده و تجربه مشارکتی اجتماعی ضمن آن که سبب انسجام اجتماعی می‌شود، در عین حال سبب تخصم و درگیری در افراد جامعه نیز می‌شود. از سویی انسان موجودی است اجتماعی و این اجتماعی بودن اقتضا زندگی در کنار سایرین را طلب می‌کند و از سوی دیگر، وجود تفاوت‌های قومی، زبانی، مذهبی و... باعث بروز اختلاف‌هایی بین انسان‌ها می‌شود. بنابراین انسان‌ها همیشه در معرض جنگ و ستیز بوده و تنها راه اجتناب از این وضعیت، گسترش دامنه مدارای اجتماعی بین جوامع مختلف است.

چنانچه مدارای اجتماعی در میان کنشگران وجود نداشته باشد تحمل شرایط برای آن‌ها سخت می‌شود. سرمایه اجتماعی افراد به ویژه برقراری رابطه با افراد دیگر و حس تعلقی که میان افراد شکل می‌گیرد می‌تواند آن‌ها را به پذیرش تفاوت‌ها یاری رساند. با این وجود آنچه در مطالعات حاصل شده به گونه‌ای است که ضریب همبستگی پایینی میان سرمایه اجتماعی و مدارای اجتماعی وجود دارد. سرمایه اجتماعی با ابعاد خود بستری برای پذیرش، از بین رفتن دشمنی و در حد اعلای آن جنگ می‌شود.

سرمایه اجتماعی با پتانسیل‌هایی چون اعتماد، مشارکت، انسجام، شبکه‌های اجتماعی می‌تواند روابط فرد را هر چه بیشتر و گسترده تر گرداند. چنانچه فرد وارد روابط بیشتر شود تعاملات گسترده تر و حمایت‌های بیشتری را دریافت کرده و در سایه حمایت و احساس امنیت دیگران را آن گونه که هستند می‌پذیرد نه آنگونه که خود می‌خواهد. به علاوه مدارای احساس دلبستگی به افراد دیگر را در فرد تقویت می‌کند و از درگیری‌ها بر سر مسائل پیش آمده براساس تفاوت‌ها جلوگیری می‌کند.

کتاب‌نامه

۱. ادیبی‌سده، م.، رستگار، ی.، و بهشتی، س. (۱۳۹۱). مدارای اجتماعی و ابعاد آن. مجله رفاه اجتماعی، (۵۰)، ۳۸۰-۳۵۲.
۲. افشانی، ع.، و رام، ن. (۱۳۹۶). رابطه سرمایه اجتماعی با مدارای اجتماعی در بین جوانان شهر یزد، (۷۲)، ۱۱۵-۱۳۴.
۳. اکبری، ا. (۱۳۸۳). نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت: بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی-اجتماعی (مطالعه موردی روستای فارسنج از توابع سقز) (پایان‌نامه منتشر نشده دانشکده علوم اجتماعی)، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
۴. بهشتی، س.، و رستگار، ی. (۱۳۹۲). تبیین جامعه‌شناختی مدارای اجتماعی و ابعاد آن در بین اقوام ایرانی مسائل اجتماعی ایران، (۲)، ۳۵-۷.

۵. بیاتی، پ.، جهانبخش، ا.، و بهیان، ش. (۱۳۹۶). تبیین جامعه‌شناختی چالش‌ها و فرصت‌های مرتبط با مدارای اجتماعی شهروندان شهر تهران. *مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران*، (۲)، ۳۹-۱۷.
۶. پاتنام، ر. (۱۳۹۲). *دموکراسی و سنت‌های مدنی* (م. ت. دلفروز. مترجم). تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
۷. جلائیان بخشنده، و.، قاسمی، و.، و ایمان، م. (۱۳۹۷). تبیین جامعه‌شناختی رابطه اعتماد اجتماعی و مدارای اجتماعی مبتنی بر نظریه ساختاربندی گیدنز. *فصلنامه توسعه اجتماعی*، (۴)، ۳۲-۷.
۸. جهانگلو، ر. (۱۳۸۱). مدارا و کثرت‌گرایی. *فصلنامه پل فیروزه*، (۵)، ۵۶۶-۵۴۵.
۹. جهانگیری، ج.، سردارنیا، خ.، و علیزاده، ق. (۱۳۹۵). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی با مدارای سیاسی دانشجویان (مطالعه موردی دانشگاه شیراز). *فصلنامه توسعه اجتماعی*، (۳)، ۸۲-۶۷.
۱۰. دلاور، ع. (۱۳۸۴). *روش‌های تحقیق کمی و کیفی* (چاپ دوم). تهران: انتشارات سمت.
۱۱. دورکیم، ا. (۱۳۸۱). *درباره تقسیم‌کار اجتماعی* (ب. پرهام، مترجم). تهران: نشر مرکز.
۱۲. رام هفشجانی، ن.، افشانی، ع.، و عسگری ندوشن، ع. (۱۳۹۴). *عوامل اجتماعی مرتبط با مدارای اجتماعی در بین جوانان شهر یزد* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده). دانشگاه یزد، یزد، ایران.
۱۳. شارع‌پور، م.، آزادارمکی، ت.، و عسگری، ع. (۱۳۸۸). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی با مدارا در بین دانشجویان دانشکده‌های علوم اجتماعی دانشگاه تهران و علامه طباطبایی. *مجله انجمن جامعه‌شناسی ایران*، (۱)، ۹۸-۶۴.
۱۴. شریفی، س. (۱۳۹۲). *سنجش مدارای اجتماعی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن در بین شهروندان ساکن تهران* (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد رشته پژوهشگری اجتماعی). دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.
۱۵. فاین، ب. (۱۳۸۵). *سرمایه اجتماعی و نظریه اجتماعی* (م. ک. سروریان، مترجم). تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۱۶. فیروزجائیان، ع.، شارع‌پور، م.، و فرزام، ن. (۱۳۹۴). سرمایه فرهنگی و مدارای اجتماعی (آزمون مدل میمیک)، *فصلنامه توسعه اجتماعی*، (۲)، ۳۳-۶۴.
۱۷. فیروزجائیان، ع.، شارع‌پور، م.، و فرزام، ن. (۱۳۹۴). بررسی جامعه‌شناختی تأثیر سرمایه فرهنگی بر ارتباطات بین فردی با تأکید بر مدارای اجتماعی. *مطالعات فرهنگ ارتباطات*، (۳۵)، ۳۱-۷.

۱۸. قاضی طباطبایی، م.، و دادهیر، ا. (۱۳۸۹). *فرا تحلیل در پژوهش‌های اجتماعی و رفتاری*. تهران: جامعه‌شناسان.
۱۹. قاضی نژاد، م.، و اکبرنیا، ا. (۱۳۹۶). دینداری: مدارای اجتماعی یا فاصله اجتماعی (پیمایشی در میان مسلمانان و مسیحیان شهر تهران). *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، (۱)، ۴۰-۲۱.
۲۰. کلمن، ج. (۱۳۷۷). *بنیادهای نظریه اجتماعی* (م. صبوری، مترجم). تهران: نشرنی.
۲۱. گلابی، ف.، و رضایی، ا. (۱۳۹۲). بررسی تأثیر مشارکت اجتماعی بر مدارای اجتماعی در بین دانشجویان. *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، (۱)، ۸۶-۶۱.
۲۲. ماجدی، س. م.، لهسایی زاده، ع. (۱۳۸۵). بررسی رابطه بین متغیرهای زمینه‌ای، سرمایه اجتماعی و رضایت از کیفیت زندگی: مطالعه موردی در روستاهای استان فارس، *فصلنامه روستا و توسعه*، (۴)، ۹۱-۱۳۵.
۲۳. مزیدی، ش. (۱۳۹۵). *رابطه میزان سرمایه اجتماعی و فرهنگی والدین و مدارای اجتماعی آنان با فرزندانشان (مورد مطالعه: نوجوانان دوره متوسطه اول شهر تهران)* (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد رشته علوم اجتماعی، گرایش پژوهشگری). دانشگاه الزهرا (س)، تهران، ایران.
۲۴. مقتدایی، ف.، باقری، م.، و نبوی، ع. (۱۳۸۹). بررسی و سنجش میزان مدارای اجتماعی و عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر آن مورد تحقیق: *جامعه شهری اهواز* (پایان نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد). دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.
۲۵. نصرالهی، ی. (۱۳۹۵). *تأثیر اشکال سرمایه بر مدارای اجتماعی (مطالعه پیمایشی شهروندان ۵۰-۱۸ ساله میاندوآب)* (پایان نامه منتشر نشده کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی). دانشگاه کردستان، سنندج، ایران.
۲۶. نیازی، م.، حسینی زاده، س. س.، و سخایی، ا. (۱۳۹۵). *فرا تحلیل (نظریه تا کاربرد)*. تهران: سخنوران.
۲۷. والزر، م. (۱۳۸۳). *در باب مدارا* (ص. نجفی، مترجم). تهران: انتشارات شیرازه.

29. Glass, G.V., McGraw, B., & Smith, M. L. (1981). *Met-analysis in social research*. Beverly Hills: CA Sag.
30. King, P. (1997). *Toleration*, New York: St, Martins Press.
31. Kobayashi, T (2010). Social bridging social capital in online communities: Heterogeneity and social tolerance of online game players in Japan. *Journal of Human Communication*, 36(4), 546-569.
32. Kulik, J. A. (2003). Effect Of using instructional technology in elementary and secondary schools: what cotrolled evaluation studies say. *Research*, 36, 546-569.
33. Witenber, R. T., & Butrus, N. (2013). Some personality predictors of tolerance to human diversity: the roles of openness, agreeableness, and empathy. *Journal of Australian Psychological Society*, 65, 220-235.

